

مبانی فلسفی گفتگوی بین فرهنگی از دیدگاه ملاصدرا

۱. معصومه بیات*: استادیار، گروه آموزشی الهیات، دانشگاه فرهنگیان تهران، تهران، ایران

* ایمیل نویسنده مسئول: ma.bayat@cfu.ac.ir

چکیده

گفتگوی بین فرهنگی در جهان معاصر به عنوان یکی از ضرورت‌های بنیادین برای مدیریت تنوع فرهنگی، کاهش تعارضات و تقویت همزیستی مسالمت‌آمیز مطرح شده است. با این حال، بسیاری از رویکردهای موجود در این حوزه، عمدتاً در چارچوب‌های زبانی، اجتماعی یا سیاسی باقی مانده و از پشتوانه‌های عمیق فلسفی، به ویژه در سطح هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی، بهره‌مند نیستند. پژوهش حاضر با هدف تبیین مبانی فلسفی گفتگوی بین فرهنگی بر اساس حکمت متعالیه ملاصدرا، به بررسی ابعاد متافیزیکی، انسان‌شناختی و معرفت‌شناختی این مسئله پرداخته است. روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر مطالعه منابع فلسفی و متون اصلی صدرایی است. یافته‌ها نشان می‌دهد که اصولی همچون اصالت وجود، تشکیک در مراتب هستی، حرکت جوهری و اتحاد عاقل و معقول، چارچوبی نظری فراهم می‌آورند که در آن، کثرت فرهنگی در بستر وحدت وجودی معنا می‌یابد و امکان گفتگوی عمیق و معنادار میان فرهنگ‌ها فراهم می‌شود. در بعد انسان‌شناختی، انسان به عنوان موجودی پویا و در حال شدن در نظر گرفته می‌شود که هویت او در فرآیند تعامل با دیگری شکل می‌گیرد و گفتگوی بین فرهنگی به مثابه مسیری برای تعالی و خودتحقق‌بخشی او تلقی می‌گردد. در حوزه معرفت‌شناسی نیز، با پذیرش مراتب مختلف شناخت از حس تا شهود، گفتگو به فرآیندی چندسطحی تبدیل می‌شود که فراتر از تبادل صرف اطلاعات است. در مجموع، الگوی صدرایی با ارائه نگاهی جامع و یکپارچه، ظرفیت بالایی برای بازاندیشی در نظریه گفتگوی بین فرهنگی و ارائه چارچوبی تحول‌آفرین در این حوزه دارد.

کلیدواژه‌گان: گفتگوی بین فرهنگی، حکمت متعالیه، ملاصدرا، اصالت وجود، حرکت جوهری، معرفت‌شناسی

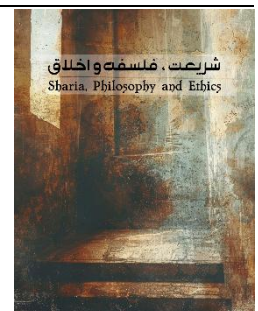
شیوه استناددهی: بیات، معصومه. (۱۴۰۴). مبانی فلسفی گفتگوی بین فرهنگی از دیدگاه ملاصدرا. *شریعت، فلسفه و اخلاق*، ۳(۴)، ۱۷-۱.

تاریخ ارسال: ۲۴ تیر ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری: ۴ مهر ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش: ۱۱ مهر ۱۴۰۴

تاریخ چاپ: ۱ آبان ۱۴۰۴

© ۱۴۰۴ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

Philosophical Foundations of Intercultural Dialogue from the Perspective of Mulla Sadra

I. Masoumeh Bayat*: Assistant Professor, Department of Theology, Farhangian University of Tehran, Tehran, Iran

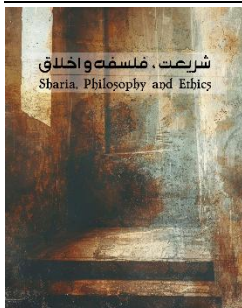
*Corresponding Author's Email: ma.bayat@cfu.ac.ir

Abstract

Intercultural dialogue has emerged as a fundamental necessity in the contemporary world for managing cultural diversity, reducing conflicts, and promoting peaceful coexistence. However, many existing approaches remain confined to linguistic, social, or political frameworks and lack deep philosophical grounding, particularly at the ontological and epistemological levels. The present study aims to articulate the philosophical foundations of intercultural dialogue based on the Transcendent Philosophy of Mulla Sadra by examining its metaphysical, anthropological, and epistemological dimensions. The research adopts a descriptive-analytical method grounded in the study of primary Sadrian texts and philosophical sources. The findings indicate that principles such as the primacy of existence, the gradation of being, substantial motion, and the unity of the knower and the known provide a coherent theoretical framework in which cultural plurality is understood within an ontological unity, thereby enabling meaningful and profound dialogue among cultures. From an anthropological perspective, the human being is conceived as a dynamic and evolving entity whose identity is shaped through interaction with others, making intercultural dialogue a path toward self-realization and existential growth. Epistemologically, the recognition of multiple levels of knowledge—from sensory perception to intellectual and intuitive cognition—transforms dialogue into a multi-layered process that goes beyond mere information exchange. Overall, the Sadrian model offers a comprehensive and integrative perspective with significant potential for rethinking intercultural dialogue and developing a transformative framework in this field.

Keywords: *Intercultural Dialogue, Transcendent Philosophy, Mulla Sadra, Primacy of Existence, Substantial Motion, Epistemology*

How to cite: Bayat, M. (2025). Philosophical Foundations of Intercultural Dialogue from the Perspective of Mulla Sadra. *Sharia, Philosophy and Ethics*, 3(4), 1-17.

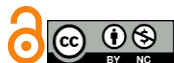

Submit Date: 15 July 2025

Revise Date: 26 September 2025

Accept Date: 03 October 2025

Publish Date: 23 October 2025

© 2025 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Extended Abstract

The present study develops a philosophical framework for intercultural dialogue grounded in the Transcendent Philosophy of Mulla Sadra, situating this inquiry within the broader context of contemporary debates on cultural plurality, identity, and the possibility of meaningful understanding across civilizational boundaries. In modern and postmodern thought, intercultural dialogue has often been framed either in terms of linguistic mediation or sociopolitical negotiation, with particular emphasis on hermeneutic interaction and discursive rationality. Thinkers such as Gadamer emphasize the dialogical nature of understanding through the fusion of horizons, where meaning emerges in the interplay between historically conditioned perspectives (3). Similarly, Palmer highlights the interpretive structure of understanding, arguing that all comprehension is conditioned by pre-understandings embedded in tradition (4). Ricoeur further develops this view by linking identity to narrative structures, suggesting that engagement with the "other" reshapes selfhood through interpretive reconfiguration (5). However, these approaches largely remain within the domain of language and interpretation. In contrast, the philosophical system of Mulla Sadra, as articulated in key works such as *Al-Asfar al-Arba'a* and *Al-Mabda wa al-Ma'ad*, introduces a metaphysical depth that reframes dialogue as an ontological and existential process (8, 13). Scholars such as Nasr underscore the integrative nature of this tradition, where reason, intuition, and revelation converge to form a holistic epistemology capable of addressing contemporary cultural fragmentation (6). Within this framework, intercultural dialogue is not merely a pragmatic necessity but an intrinsic dimension of human existence and its journey toward truth.

From a metaphysical perspective, the Sadrian model of intercultural dialogue is rooted in the doctrines of the primacy of existence and the gradation of being, which together provide a unified yet pluralistic ontology. According to this view, existence is the fundamental reality, while essences are secondary and derivative, leading to a dynamic and hierarchical understanding of the cosmos (9). The theory of gradation implies that all beings participate in existence to varying degrees, thereby establishing a unity that accommodates diversity. This ontological structure allows cultural differences to be interpreted not as absolute divergences but as manifestations of a single, underlying reality. Davoudi argues that this framework enables the possibility of intercultural dialogue by providing a metaphysical ground for both unity and plurality (16). Furthermore, the doctrine of substantial motion introduces a dynamic dimension, positing that all beings are in a constant state of transformation and becoming (10). This principle extends to cultural and intellectual traditions, suggesting that engagement with other cultures is not a static exchange but a transformative process. Ashrafi emphasizes that such dynamism fosters openness and adaptability in the face of diversity (12). Thus, the metaphysical foundations of Sadrian philosophy offer a robust framework for understanding intercultural dialogue as a process grounded in ontological unity and dynamic plurality.

In terms of philosophical anthropology, the Sadrian perspective conceives of the human being as a dynamic, self-transcending entity whose identity is shaped through continuous existential development. Unlike static conceptions of the self, this view emphasizes gradual actualization through knowledge and experience, culminating in higher levels of existential perfection (19). This understanding aligns with the notion that identity is not fixed but evolves through engagement with others and the world. Taylor's reflections on the dialogical nature of identity resonate with this perspective, as he argues that the self is constituted through recognition and interaction within a social context (2). However, the Sadrian model extends this insight by situating identity formation within a broader ontological and spiritual trajectory. The concept of the unity of the knower and the known reinforces this view, suggesting that true knowledge involves existential transformation in which the subject becomes united with the object of knowledge (18). Akash highlights that such unity enables a deeper form of understanding that transcends mere cognitive awareness (17). Mousavi similarly argues that the possibility of dialogue among civilizations is grounded in the shared existential

capacity of human beings to transcend their immediate contexts and participate in a universal quest for truth (11). Consequently, intercultural dialogue becomes a means of self-realization and existential growth.

The epistemological dimension of the Sadrian model further distinguishes it from many Western approaches by proposing a multi-layered theory of knowledge that integrates sensory perception, imagination, rational thought, and intuitive insight. In this framework, knowledge is not confined to discursive reasoning but encompasses multiple levels of awareness corresponding to different degrees of reality (19). This comprehensive epistemology allows for a richer understanding of intercultural dialogue, in which different forms of expression—such as art, ritual, and spiritual experience—are recognized as valid modes of communication. Mesbah Yazdi elaborates on the levels of intellect, emphasizing that higher forms of cognition involve direct, non-discursive apprehension of reality (15). In contrast, many modern Western epistemologies privilege analytical reasoning and empirical verification, often marginalizing other forms of knowledge. Vattimo critiques these limitations and argues for a more pluralistic understanding of truth (1). However, the Sadrian model avoids radical relativism by maintaining a hierarchical conception of truth grounded in ontological structure. Haeri Yazdi highlights the integrative role of reason in connecting theoretical and experiential knowledge (21). Ashtiani further clarifies how this epistemological system synthesizes rational and intuitive dimensions of knowledge (20). Thus, the Sadrian epistemology provides an inclusive and hierarchically ordered foundation for intercultural dialogue.

A comparative analysis with Western approaches reveals both convergences and divergences that illuminate the unique contributions of the Sadrian framework. Hermeneutic traditions emphasize dialogue and the historical nature of understanding but remain largely confined to linguistic and interpretive processes (3). Postmodern theories highlight plurality and the contingency of truth but risk undermining meaningful dialogue through excessive relativism (1). In contrast, the Sadrian model integrates unity and plurality within a coherent metaphysical system, allowing for diversity without fragmentation. Corbin emphasizes the richness of Islamic philosophical traditions in addressing contemporary intellectual challenges (7). Javadi Amoli highlights the ethical and spiritual dimensions of openness toward others, rooted in a metaphysical understanding of interconnected existence (14). This synthesis enables a form of dialogue that is both critical and constructive, grounded in shared reality while open to difference.

In conclusion, the Sadrian model of intercultural dialogue represents a comprehensive and integrative framework that redefines dialogue as an existential journey grounded in the unity and gradation of being. By incorporating metaphysical, anthropological, and epistemological insights, this model transcends the limitations of purely linguistic or relativistic approaches and offers a dynamic vision of human interaction. It conceptualizes dialogue as a transformative process in which individuals and cultures engage with one another in a shared pursuit of truth and self-realization. This perspective enhances both theoretical understanding and practical engagement with intercultural challenges, providing a philosophically robust foundation for navigating cultural diversity in the contemporary world.

جهان معاصر در وضعیت پیچیده‌ای از هم‌زمانی تعامل، تعارض و درهم‌تنیدگی فرهنگ‌ها، ادیان و افق‌های معنایی قرار گرفته است؛ وضعیتی که در آن، دیگر هیچ فرهنگی نمی‌تواند خود را در حصار جغرافیا، تاریخ یا سنت بسته نگه دارد و از مواجهه با «دیگری» بگریزد. در چنین زمینه‌ای، گفتگوی بین‌فرهنگی نه صرفاً یک انتخاب اخلاقی یا یک استراتژی سیاسی، بلکه ضرورتی وجودی برای تداوم حیات جمعی و ارتقای سطح فهم انسانی تلقی می‌شود. با این حال، همین ضرورت بنیادین با چالش‌های نظری و فلسفی عمیقی مواجه است که امکان تحقق یک گفتگوی اصیل و ثمربخش را با ابهام روبه‌رو می‌سازد. یکی از این چالش‌ها، سیطره نسبی‌گرایی فرهنگی است که در بستر اندیشه‌های پست‌مدرن تقویت شده و هرگونه معیار مشترک یا حقیقت فرافرنگی را نفی می‌کند، به گونه‌ای که گفتگو به سطحی از همزیستی صرف یا بازی‌های زبانی تقلیل می‌یابد (1). از سوی دیگر، جریان‌های ذات‌باور و بنیادگرا، با تأکید بر انحصار حقیقت در یک سنت خاص، عملاً امکان هرگونه فهم متقابل را منتفی می‌سازند و «دیگری» را نه به‌مثابه شریک در جستجوی حقیقت، بلکه به‌عنوان تهدیدی برای هویت خود تلقی می‌کنند (2).

در میانه این دو قطب افراطی، برخی رویکردهای فلسفی غربی تلاش کرده‌اند با ارائه چارچوب‌هایی مانند هرمنوتیک فلسفی یا نظریه‌های ارتباطی، راهی برای امکان تفاهم میان فرهنگ‌ها بگشایند. برای مثال، هرمنوتیک گادامر با تأکید بر «امتزاج افق‌ها» سعی دارد نشان دهد که فهم، فرآیندی تاریخی و دیالوگ‌محور است که در آن، پیش‌فرض‌های مفسر و متن در تعامل با یکدیگر تحول می‌یابند (3). پالمر نیز با تبیین ماهیت تفسیری فهم، بر نقش زبان و سنت در شکل‌گیری معنا تأکید می‌کند (4). همچنین، ریکور با تحلیل رابطه میان زمان، روایت و هویت، به ابعاد عمیق‌تری از فهم میان‌فرهنگی اشاره می‌کند که در آن، روایت‌ها به‌عنوان حاملان معنا، امکان بازسازی هویت را فراهم می‌آورند (5). با این حال، این رویکردها غالباً در سطح معرفت‌شناختی یا زبانی باقی می‌مانند و کمتر به مبانی هستی‌شناختی و انسان‌شناختی گفتگو می‌پردازند؛ امری که می‌تواند محدودیت‌هایی جدی در تبیین امکان و غایت‌نهایی گفتگوی بین‌فرهنگی ایجاد کند.

در این میان، بازخوانی سنت‌های فلسفی غیرغربی، به‌ویژه فلسفه اسلامی و به‌طور خاص حکمت متعالیه ملاصدرا، می‌تواند افق‌های جدیدی را در فهم این مسئله بگشاید. فلسفه ملاصدرا به‌عنوان یکی از منسجم‌ترین و عمیق‌ترین نظام‌های فکری در تاریخ اندیشه اسلامی، تلاشی است برای تلفیق عقل برهانی، شهود عرفانی و تعالیم وحیانی در قالب یک دستگاه فلسفی جامع (6). این نظام فلسفی نه تنها به پرسش‌های بنیادین درباره هستی، انسان و معرفت پاسخ می‌دهد، بلکه با ارائه تصویری پویا و سیال از واقعیت، ظرفیت آن را دارد که مبنایی نظری برای بازاندیشی در باب نسبت میان فرهنگ‌ها فراهم آورد. به تعبیر کربن، حکمت متعالیه تلاشی است برای عبور از دوگانه‌های تقلیل‌گرایانه و دستیابی به نوعی وحدت در عین کثرت که در آن، مراتب مختلف وجود در پیوندی ارگانیک با یکدیگر قرار دارند (7).

یکی از مفاهیم کلیدی در فلسفه ملاصدرا، اصل «اصالت وجود» است که بر اساس آن، وجود به‌عنوان حقیقت عینی و اصیل، مبنای تمامی تعینات و ماهیات تلقی می‌شود (8). این دیدگاه، با کنار نهادن ماهیت‌گرایی کلاسیک، راه را برای درک سیال و پویا از واقعیت هموار می‌سازد. در ادامه، نظریه «تشکیک در وجود» این امکان را فراهم می‌کند که وجود به‌عنوان حقیقتی واحد اما دارای مراتب شدت و ضعف در نظر گرفته شود؛ امری که به‌طور مستقیم در فهم تفاوت‌های فرهنگی قابل تفسیر است، به گونه‌ای که فرهنگ‌ها نه به‌عنوان واحدهایی منفصل و متضاد، بلکه به‌مثابه تجلیات مختلف یک حقیقت واحد و تشکیکی فهمیده می‌شوند (9). این رویکرد، امکان عبور از تقابل‌های دوگانه و دستیابی به نوعی وحدت در کثرت را فراهم می‌سازد که برای گفتگوی بین‌فرهنگی اهمیت بنیادین دارد.

از سوی دیگر، نظریه «حرکت جوهری» در حکمت متعالیه، با تأکید بر پویایی ذاتی موجودات، نشان می‌دهد که واقعیت نه امری ایستا، بلکه فرآیندی در حال شدن و تکامل است (10). این اصل، اگر به حوزه فرهنگ تعمیم داده شود، بیانگر آن است که فرهنگ‌ها نیز ساختارهایی ثابت و منجمد نیستند، بلکه در بستر زمان و در تعامل با دیگر فرهنگ‌ها دچار تحول و تکامل می‌شوند. موسوی با تأکید بر این نکته، امکان گفتگوی تمدن‌ها را در چارچوب فلسفه صدرایی مورد بررسی قرار داده و نشان می‌دهد که چگونه پویایی وجودی فرهنگ‌ها می‌تواند زمینه‌ساز تعامل و تکامل متقابل باشد (11). همچنین، اشرفی با تحلیل نسبت حرکت جوهری و تکثر دینی، بر این باور است که تکثر نه به‌عنوان امری تصادفی، بلکه به‌مثابه ضرورتی در مسیر تکامل وجودی قابل تفسیر است (12).

در حوزه انسان‌شناسی، نظریه نفس در حکمت متعالیه نقش محوری در تبیین امکان گفتگو ایفا می‌کند. ملاصدرا با طرح ایده «جسمانیه الحدوث و روحانیه البقاء»، انسان را موجودی در حال شدن و تکامل می‌داند که از مرتبه مادی آغاز کرده و به‌سوی تجرد و کمال معنوی حرکت می‌کند (13). این دیدگاه، انسان را نه موجودی ثابت با هویتی از پیش تعیین شده، بلکه مسافری در مسیر تکامل وجودی معرفی می‌کند که در مواجهه با «دیگری» می‌تواند به مراتب بالاتری از فهم و ادراک دست یابد. جوادی آملی با تبیین ابعاد رحمت عام الهی در حکمت متعالیه، بر این نکته تأکید دارد که انسان در مسیر تکامل خود، نیازمند گشودگی نسبت به دیگران و پذیرش مراتب مختلف وجودی است (14). این گشودگی، زمینه‌ساز گفتگویی است که در آن، «دیگری» نه تهدید، بلکه فرصتی برای تعالی تلقی می‌شود.

در سطح معرفت‌شناسی نیز، نظریه «اتحاد عاقل و معقول» و تمایز میان علم حضوری و حصولی، افق‌های جدیدی را برای فهم ماهیت گفتگو می‌گشاید. بر اساس این دیدگاه، شناخت حقیقی نه صرفاً بازنمایی ذهنی از واقعیت، بلکه نوعی اتحاد وجودی میان عالم و معلوم است (15). این امر نشان می‌دهد که فهم دیگری، در عمیق‌ترین سطح خود، مستلزم نوعی مشارکت وجودی و نه صرفاً تبادل اطلاعات است. داوودی با بررسی امکان گفتگوی بین‌فرهنگی از منظر ملاصدرا، بر این نکته تأکید می‌کند که چنین گفتگویی تنها زمانی اصیل خواهد بود که از سطح تبادل ظاهری فراتر رفته و به نوعی هم‌افقی وجودی میان طرفین منجر شود (16). همچنین، آکاش با تحلیل گفتگوی ادیان در چارچوب حکمت متعالیه، نشان می‌دهد که چگونه این مبانی معرفت‌شناختی می‌توانند زمینه‌ساز نوعی فهم عمیق و تحول‌آفرین باشند (17).

با وجود این ظرفیت‌های غنی، بررسی نظام‌مند و متمرکز مبانی فلسفی گفتگوی بین‌فرهنگی در چارچوب حکمت متعالیه همچنان با خلأ مواجه است. بسیاری از پژوهش‌های موجود یا به‌صورت کلی به فلسفه ملاصدرا پرداخته‌اند، یا مسئله گفتگو را صرفاً در حوزه ادیان محدود کرده‌اند و کمتر به استخراج یک نظریه جامع در باب گفتگوی بین‌فرهنگی توجه داشته‌اند. این در حالی است که پیچیدگی‌های جهان معاصر، نیازمند چارچوب‌هایی عمیق‌تر و جامع‌تر است که بتوانند هم‌زمان به ابعاد هستی‌شناختی، انسان‌شناختی و معرفت‌شناختی مسئله پاسخ دهند. چنین چارچوبی می‌تواند نه تنها در سطح نظری، بلکه در عرصه‌های عملی مانند سیاست‌گذاری فرهنگی، آموزش و مدیریت تنوع فرهنگی نیز کارآمد باشد.

بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف تبیین و استخراج مبانی فلسفی گفتگوی بین‌فرهنگی از منظومه فکری ملاصدرا، در پی آن است که نشان دهد چگونه مفاهیم کلیدی حکمت متعالیه می‌توانند چارچوبی نظری برای فهم امکان، ضرورت، روش و غایت این نوع از گفتگو فراهم آورند. این پژوهش می‌کوشد با تحلیل مبانی متافیزیکی، انسان‌شناختی و معرفت‌شناختی فلسفه صدرایی، و با پیوند دادن آن‌ها با مسئله گفتگوی بین‌فرهنگی، الگویی ارائه دهد که در آن، تفاوت‌ها نه به‌عنوان موانع، بلکه به‌مثابه مراتب و تجلیات گوناگون حقیقت واحد فهمیده شوند و گفتگو به‌عنوان سفری تکاملی برای شناخت خویش و دیگری بازتعریف گردد. هدف این پژوهش تبیین مبانی فلسفی گفتگوی بین‌فرهنگی از دیدگاه ملاصدرا و ارائه چارچوبی نظری مبتنی بر حکمت متعالیه برای فهم امکان، ضرورت و روش این گفتگو است.

مبانی متافیزیکی گفتگوی بین فرهنگی

مبانی متافیزیکی هر نظریه‌ای درباره گفتگوی بین فرهنگی، در واقع تعیین کننده نحوه فهم ما از «حقیقت»، «کثرت» و «نسبت میان آن‌ها» است. بدون یک دستگاه هستی‌شناختی منسجم، گفتگو یا به سطحی از نسبی‌گرایی افراطی فروکاسته می‌شود که در آن هیچ معیاری برای داوری وجود ندارد، یا به جزم‌گرایی می‌انجامد که امکان شنیدن صدای دیگری را از میان می‌برد. از این‌رو، برای تبیین امکان و ضرورت گفتگوی بین فرهنگی، نخست باید به این پرسش پاسخ داد که واقعیت در بنیاد خود چه ماهیتی دارد و فرهنگ‌ها چه نسبتی با آن برقرار می‌کنند. در فلسفه ملاصدرا، این پرسش با طرح اصل «اصالت وجود» پاسخ داده می‌شود؛ اصلی که بر اساس آن، وجود به‌عنوان حقیقت عینی و اصیل، بنیان تمامی تعینات و ماهیات تلقی می‌گردد (8). این دیدگاه با کنار گذاشتن ماهیت‌گرایی سنتی، امکان فهمی سیال و پویا از واقعیت را فراهم می‌سازد، به گونه‌ای که آنچه در جهان تحقق دارد، نه ماهیات ثابت و بسته، بلکه مراتب مختلفی از وجود است که در شدت و ضعف تفاوت دارند (9).

این تحول بنیادین در هستی‌شناسی، پیامدهای مهمی برای فهم فرهنگ و نسبت آن با حقیقت دارد. اگر وجود اصیل است و ماهیت صرفاً اعتباری ذهنی، در این صورت فرهنگ‌ها را نمی‌توان به‌عنوان جوهرهای ثابت و تغییرناپذیر در نظر گرفت. بلکه فرهنگ‌ها نیز همانند سایر موجودات، تعیناتی از وجودند که در بستر تاریخی و اجتماعی شکل می‌گیرند و همواره در حال تحول‌اند. این نگاه، به‌طور مستقیم با نقد ذات‌باوری فرهنگی پیوند می‌خورد؛ دیدگاهی که فرهنگ‌ها را دارای هویت‌های ثابت و غیرقابل تغییر می‌داند و بر اساس آن، هرگونه تعامل عمیق میان فرهنگ‌ها دشوار یا ناممکن تلقی می‌شود. در مقابل، فلسفه صدرایی با تأکید بر سیالیت وجود، نشان می‌دهد که فرهنگ‌ها نیز در حال شدن‌اند و همین پویایی، امکان گفتگو را فراهم می‌سازد. موسوی با تحلیل این مسئله، بر این باور است که اصالت وجود می‌تواند مبنایی برای عبور از تعارضات هویتی و ایجاد زمینه‌ای برای تعامل سازنده میان تمدن‌ها فراهم آورد (11).

در کنار اصالت وجود، نظریه «تشکیک در وجود» جایگاه ویژه‌ای در تبیین نسبت میان وحدت و کثرت دارد. بر اساس این نظریه، وجود حقیقتی واحد است، اما این وحدت به‌صورت یکسان و هم‌سطح در همه موجودات تحقق نمی‌یابد، بلکه در مراتب مختلفی از شدت و ضعف ظهور می‌کند (18). این دیدگاه، نوعی وحدت در عین کثرت را به تصویر می‌کشد که در آن، تفاوت‌ها نه نشانه گسست و تقابل، بلکه بیانگر مراتب مختلف یک حقیقت واحد هستند. چنین برداشتی از واقعیت، امکان فهمی عمیق‌تر از تنوع فرهنگی را فراهم می‌سازد. فرهنگ‌های مختلف را می‌توان به‌عنوان تجلیات گوناگون حقیقت واحد در نظر گرفت که هر یک، بسته به شرایط تاریخی، جغرافیایی و معرفتی خود، وجهی خاص از این حقیقت را آشکار می‌سازند. این امر، هم از نسبی‌گرایی افراطی فاصله می‌گیرد، زیرا حقیقت واحدی را مفروض می‌دارد، و هم از مطلق‌گرایی جزمی پرهیز می‌کند، زیرا این حقیقت در هیچ تعین خاصی به‌طور کامل محصور نمی‌شود.

در این چارچوب، تفاوت‌های فرهنگی نه به‌عنوان موانع، بلکه به‌مثابه فرصت‌هایی برای کشف ابعاد مختلف حقیقت تلقی می‌شوند. هر فرهنگ می‌تواند حامل نوعی از ادراک و زیست خاص از حقیقت باشد که در تعامل با دیگر فرهنگ‌ها، امکان تکمیل و تعمیق می‌یابد. این نگاه، با آنچه در برخی رویکردهای پست‌مدرن مطرح می‌شود که حقیقت را کاملاً نسبی و وابسته به گفتمان‌های فرهنگی می‌دانند، تفاوت اساسی دارد (1). در عین حال، از دیدگاه‌های مدرن که به‌دنبال تحمیل یک روایت واحد از حقیقت هستند نیز فاصله می‌گیرد. به تعبیر کرین، حکمت متعالیه با ارائه تصویری سلسله‌مراتبی از وجود، امکان نوعی هم‌زیستی میان کثرت‌ها را در افق وحدت فراهم می‌سازد (7).

یکی دیگر از ارکان اساسی مبانی متافیزیکی در فلسفه ملاصدرا، نظریه «حرکت جوهری» است که نقش تعیین‌کننده‌ای در فهم پویایی واقعیت ایفا می‌کند. برخلاف دیدگاه ارسطویی که حرکت را صرفاً در اعراض می‌دانست، ملاصدرا با طرح حرکت جوهری نشان داد که خود جوهر اشیاء نیز

در حال تغییر و تحول است (8). این بدان معناست که جهان مادی، در بنیاد خود، فرآیندی از شدن و تکامل است و هیچ موجودی در حالت ایستایی باقی نمی‌ماند. این اصل، اگر به حوزه فرهنگ تعمیم داده شود، تصویری کاملاً متفاوت از فرهنگ‌ها ارائه می‌دهد. فرهنگ‌ها دیگر به‌عنوان ساختارهایی ایستا و منجمد تلقی نمی‌شوند، بلکه به‌مثابه جریان‌هایی زنده و پویا در نظر گرفته می‌شوند که در طول زمان دچار تحول می‌گردند. شریفی‌زاده با بررسی دلالت‌های حرکت جوهری در علوم انسانی، بر این نکته تأکید می‌کند که این نظریه می‌تواند مبنایی برای درک پویایی ساختارهای اجتماعی و فرهنگی فراهم آورد (10).

در چنین چارچوبی، گفتگوی بین‌فرهنگی نه مواجهه‌ای میان دو واحد ثابت، بلکه برخوردی میان دو جریان در حال شدن است. این برخورد می‌تواند به تحول هر دو جریان بینجامد و آن‌ها را به مراتب بالاتری از کمال سوق دهد. اشرفی با تحلیل نسبت حرکت جوهری و تکثر دینی، نشان می‌دهد که چگونه این پویایی ذاتی می‌تواند زمینه‌ساز نوعی تعامل خلاق میان سنت‌های مختلف باشد (12). همچنین، داوودی با تأکید بر امکان گفتگوی بین‌فرهنگی در فلسفه ملاصدرا، بر این باور است که همین پویایی وجودی فرهنگ‌هاست که امکان تغییر، یادگیری و رشد متقابل را فراهم می‌سازد (16).

حرکت جوهری همچنین دلالت‌های مهمی برای فهم غایت گفتگو دارد. اگر واقعیت در حال حرکت به سوی کمال است، در این صورت گفتگو نیز باید به‌عنوان بخشی از این حرکت در نظر گرفته شود. گفتگو نه صرفاً ابزاری برای حل تعارضات، بلکه فرآیندی برای تعالی وجودی است که در آن، فرهنگ‌ها با عبور از محدودیت‌های خود، به افق‌های گسترده‌تری از معنا دست می‌یابند. این دیدگاه، با برخی از نظریه‌های هرمنوتیکی که فهم را فرآیندی تاریخی و تحول‌پذیر می‌دانند، هم‌پوشانی دارد، اما در عین حال، با افزودن بُعد هستی‌شناختی، عمق بیشتری به آن می‌بخشد (3). پالمیر نیز با تأکید بر ماهیت تفسیری فهم، به این نکته اشاره می‌کند که معنا در فرآیند تعامل شکل می‌گیرد، اما فلسفه صدرایی این تعامل را به سطحی عمیق‌تر، یعنی سطح وجودی، ارتقا می‌دهد (4).

از سوی دیگر، در حکمت متعالیه، جهان نه مجموعه‌ای از اجزای پراکنده، بلکه نظامی منسجم و هدفمند تلقی می‌شود که در آن، همه اجزاء در مسیر تحقق کمال نهایی در حرکت‌اند. این نگرش غایت‌مند به هستی، می‌تواند مبنایی برای درک هدفمند بودن گفتگوی بین‌فرهنگی فراهم آورد. گفتگو در این چارچوب، صرفاً تبادل اطلاعات یا مدیریت تفاوت‌ها نیست، بلکه تلاشی برای نزدیک شدن به حقیقت و تحقق کمال انسانی است. نصر با تأکید بر این بُعد از فلسفه اسلامی، بر این باور است که حکمت متعالیه می‌تواند افقی معنوی برای تعامل میان فرهنگ‌ها فراهم آورد که فراتر از ملاحظات صرفاً سیاسی یا اقتصادی است (6).

در نهایت، می‌توان گفت که مبانی متافیزیکی فلسفه ملاصدرا با ارائه تصویری سیال، تشکیکی و غایت‌مند از واقعیت، چارچوبی فراهم می‌آورد که در آن، گفتگوی بین‌فرهنگی نه تنها ممکن، بلکه ضروری و سازنده تلقی می‌شود. این مبانی، با نفی ذات‌گرایی و پذیرش پویایی وجود، زمینه را برای فهمی عمیق‌تر از تفاوت‌ها فراهم می‌سازند و با تأکید بر وحدت در عین کثرت، امکان هم‌زیستی و تعامل میان فرهنگ‌ها را تقویت می‌کنند. همچنین، با طرح حرکت جوهری، نشان می‌دهند که این تعامل می‌تواند به تحول و تکامل متقابل بینجامد و در نهایت، با ارائه نگرشی غایت‌مند به هستی، گفتگو را به‌عنوان بخشی از مسیر تعالی انسانی بازتعریف می‌کنند.

مبانی انسان‌شناختی گفتگوی بین‌فرهنگی

مبانی انسان‌شناختی هر نظریه درباره گفتگوی بین‌فرهنگی، تعیین می‌کند که «فاعل گفتگو» کیست، چه ظرفیتی برای فهم دیگری دارد و مواجهه او با تفاوت‌های فرهنگی چه پیامدهایی برای وجود او به همراه خواهد داشت. اگر انسان به‌عنوان موجودی ایستا، بسته و دارای هویتی از پیش تعیین شده

در نظر گرفته شود، گفتگو به سطحی از تبادل سطحی اطلاعات یا تحمل حداقلی دیگری تقلیل می‌یابد. اما اگر انسان موجودی پویا، در حال شدن و دارای ظرفیت‌های تکاملی در نظر گرفته شود، آنگاه گفتگو می‌تواند به فرآیندی عمیق از تحول وجودی و ارتقای سطح ادراک بدل گردد. در حکمت متعالیه ملاصدرا، انسان دقیقاً در چنین چارچوبی فهم می‌شود؛ یعنی به مثابه موجودی که نه دارای ماهیتی ثابت، بلکه واجد وجودی سیال و در حال شدت‌یابی است که در مسیر تکامل خود، مراتب گوناگونی را طی می‌کند (13). این تلقی از انسان، بنیانی اساسی برای فهم گفتگوی بین‌فرهنگی به‌عنوان یک «سفر وجودی» فراهم می‌سازد.

در این دستگاه فکری، نظریه نفس جایگاه محوری دارد. ملاصدرا با بهره‌گیری از اصل اصالت وجود و حرکت جوهری، نفس انسانی را نه جوهری ثابت، بلکه حقیقتی در حال شدن می‌داند که از مرتبه‌ای ضعیف و مادی آغاز کرده و به سوی مراتب بالاتر تجرد و کمال حرکت می‌کند (8). این دیدگاه که در قالب اصل «جسمانیه الحدوث و روحانیه البقاء» صورت‌بندی شده است، نشان می‌دهد که انسان در آغاز پیدایش خود، وابسته به بدن و شرایط مادی است، اما به تدریج و از طریق کسب معرفت و تهذیب وجودی، به مرتبه‌ای می‌رسد که استقلال بیشتری از ماده یافته و به ساحت‌های بالاتر ادراک دست پیدا می‌کند (14). این سیر تکاملی، نه صرفاً یک تحول روان‌شناختی، بلکه حرکتی وجودی است که در آن، خود حقیقت انسان دچار شدت و تعالی می‌شود.

چنین نگاهی به انسان، پیامدهای عمیقی برای فهم گفتگوی بین‌فرهنگی دارد. اگر نفس انسانی در مسیر تکامل خود، نیازمند عبور از محدودیت‌های اولیه و گسترش افق ادراکی خویش است، آنگاه مواجهه با «دیگری فرهنگی» می‌تواند به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل این گسترش تلقی شود. در این چارچوب، دیگری نه تهدیدی برای هویت، بلکه امکانی برای تعالی است. انسان در برخورد با فرهنگ‌های دیگر، با افق‌هایی مواجه می‌شود که پیش‌تر در تجربه او حضور نداشته‌اند و همین مواجهه می‌تواند موجب شکستن حدود پیشین و حرکت به سوی مراتب بالاتر ادراک گردد. موسوی با تأکید بر این نکته، گفتگوی میان تمدن‌ها را فرآیندی می‌داند که در آن، انسان از طریق تعامل با دیگری، به بازسازی و تعمیق هویت خویش دست می‌یابد (11).

نظریه مراتب نفس در حکمت متعالیه، این فرآیند را به‌صورت دقیق‌تری تبیین می‌کند. نفس انسانی در سیر تکاملی خود، از مراتب نباتی و حیوانی عبور کرده و به مرتبه ناطقه و سپس به مراتب بالاتر عقلانی و شهودی می‌رسد (19). هر یک از این مراتب، نوع خاصی از ادراک و نسبت با جهان را فراهم می‌آورد. در مراتب پایین‌تر، ادراک بیشتر مبتنی بر حس و تجربه است، در حالی که در مراتب بالاتر، عقل و شهود نقش اصلی را ایفا می‌کنند. این تنوع در سطوح ادراک، می‌تواند به‌عنوان مبنایی برای فهم تفاوت‌های فرهنگی نیز در نظر گرفته شود. فرهنگ‌های مختلف ممکن است بر سطوح متفاوتی از این مراتب تأکید داشته باشند و همین امر، نوع خاصی از جهان‌نگری و نظام معنایی را در آن‌ها شکل دهد.

از این منظر، گفتگوی بین‌فرهنگی نیازمند آن است که انسان بتواند از محدود شدن به یک سطح خاص از ادراک فراتر رود و به سوی تکامل همه‌جانبه قوای نفس حرکت کند. این بدان معناست که گفتگو نباید صرفاً به سطح عقلانی یا تبادل گزاره‌های منطقی محدود شود، بلکه باید ابعاد حسی، خیالی، عاطفی و حتی شهودی را نیز دربرگیرد. چنین نگاهی با برخی از رویکردهای هرمنوتیکی که بر تاریخی و تفسیری بودن فهم تأکید دارند، هم‌راستا است، اما حکمت متعالیه با افزودن بُعد وجودی، این فرآیند را عمیق‌تر می‌سازد (5). به عبارت دیگر، فهم دیگری نه صرفاً تغییر در تفسیر، بلکه نوعی تحول در خود وجود انسان است.

در این چارچوب، مفهوم «خود» نیز دچار بازتعریف می‌شود. در نگاه صدرایی، خود انسانی امری بسته و محدود نیست، بلکه حقیقتی است که در مسیر تکامل، می‌تواند گسترش یابد و مراتب بالاتری از وجود را دربرگیرد. مواجهه با دیگری فرهنگی، در این معنا، فرصتی برای «گسترش خود» است. انسان از طریق این مواجهه، می‌تواند از تعلقات محدود قومی، زبانی یا تاریخی خود فراتر رود و به افقی گسترده‌تر از انسانیت دست یابد.

آشتیانی در تحلیل زندگی و اندیشه ملاصدرا، بر این نکته تأکید می‌کند که سیر انسان در حکمت متعالیه، سیر از محدودیت به سوی کمال و شمول است (20). این سیر، دقیقاً همان چیزی است که در یک گفتگوی اصیل بین‌فرهنگی نیز رخ می‌دهد.

از سوی دیگر، نظریه نفس در حکمت متعالیه نشان می‌دهد که این سیر تکاملی، صرفاً به واسطه تأمل درونی یا تجربه فردی تحقق نمی‌یابد، بلکه نیازمند مواجهه با جهان و دیگران است. انسان در تعامل با دیگری، نه تنها به شناخت او دست می‌یابد، بلکه به شناخت عمیق‌تری از خود نیز می‌رسد. این نکته با آنچه در برخی از نظریه‌های معاصر درباره هویت مطرح شده است، هم‌خوانی دارد؛ به‌ویژه دیدگاه‌هایی که هویت را امری relational و در تعامل با دیگری شکل گرفته می‌دانند (2). با این حال، در حکمت متعالیه، این تعامل صرفاً در سطح اجتماعی یا روان‌شناختی باقی نمی‌ماند، بلکه به سطحی وجودی ارتقا می‌یابد که در آن، خود انسان در حال تحول است.

همچنین، در این دستگاه فکری، عقل به‌عنوان یکی از مهم‌ترین قوای نفس، نقش اساسی در هدایت این سیر تکاملی ایفا می‌کند. اما عقل در حکمت متعالیه، صرفاً به معنای استدلال منطقی نیست، بلکه شامل مراتب بالاتری از ادراک نیز می‌شود که به شهود و حضور نزدیک می‌گردد (15). این امر نشان می‌دهد که در گفتگوی بین‌فرهنگی، تکیه صرف بر عقلانیت ابزاری یا محاسبه‌گر نمی‌تواند به فهم عمیق دیگری منجر شود. بلکه لازم است نوعی عقلانیت گسترده‌تر به کار گرفته شود که بتواند ابعاد مختلف تجربه انسانی را دربرگیرد. این نکته با نقدهایی که بر برخی از رویکردهای مدرن وارد شده است، هم‌راستا است؛ رویکردهایی که عقل را به سطحی محدود فرو کاسته‌اند و از درک ابعاد معنوی و وجودی انسان ناتوان مانده‌اند (1). در نهایت، می‌توان گفت که مبانی انسان‌شناختی حکمت متعالیه با ارائه تصویری پویا، تکاملی و چندلایه از انسان، زمینه‌ای فراهم می‌آورد که در آن، گفتگوی بین‌فرهنگی به‌عنوان فرآیندی ضروری برای تحقق کمال انسانی فهمیده می‌شود. انسان در این چارچوب، نه موجودی منفعل در برابر تفاوت‌ها، بلکه فاعلی است که از طریق مواجهه با دیگری، به سوی تعالی حرکت می‌کند. این مواجهه، نه به انحلال هویت می‌انجامد و نه به تقابل خصمانه، بلکه به نوعی بازسازی و تعمیق خود منجر می‌شود که در آن، مرزهای پیشین گسترش یافته و افق‌های جدیدی از معنا گشوده می‌شود. چنین نگاهی، می‌تواند مبنایی نظری برای بازاندیشی در باب گفتگوی بین‌فرهنگی فراهم آورد که در آن، انسان و فرهنگ، هر دو به‌عنوان موجوداتی در حال شدن و تکامل، در مسیر مشترکی به سوی حقیقت حرکت می‌کنند.

مبانی معرفت‌شناختی گفتگوی بین‌فرهنگی

مبانی معرفت‌شناختی گفتگوی بین‌فرهنگی به این پرسش بنیادین بازمی‌گردد که «شناخت» چیست، چگونه حاصل می‌شود و چه نسبتی با وجود انسان و جهان دارد. بدون تبیین دقیق این مسئله، گفتگو یا به تبادل سطحی داده‌ها تقلیل می‌یابد یا در دام سوء تفاهم‌های عمیق گرفتار می‌شود. در بسیاری از رویکردهای مدرن، شناخت به‌عنوان بازنمایی ذهنی از واقعیت تلقی شده و ذهن به‌مثابه آینه‌ای در نظر گرفته می‌شود که اشیاء را در خود منعکس می‌کند. این تلقی، اگرچه در برخی حوزه‌ها کارآمد بوده، اما در مواجهه با پدیده‌های پیچیده‌ای مانند فرهنگ و هویت، با محدودیت‌های جدی روبه‌روست؛ زیرا نمی‌تواند ابعاد وجودی، تاریخی و تفسیری فهم را به‌طور کامل توضیح دهد. در مقابل، حکمت متعالیه ملاصدرا با ارائه دستگاهی معرفت‌شناختی مبتنی بر اصالت وجود، افق جدیدی برای فهم ماهیت شناخت و در نتیجه، ماهیت گفتگو می‌گشاید.

در این دستگاه فکری، یکی از اصول بنیادین، نظریه «اتحاد عاقل و معقول» است. بر اساس این نظریه، در فرآیند شناخت حقیقی، میان عالم و معلوم نوعی اتحاد وجودی برقرار می‌شود، به گونه‌ای که معرفت صرفاً به معنای حضور صورتی از شیء در ذهن نیست، بلکه نوعی تحقق وجودی آن شیء در مرتبه‌ای از وجود نفس است (8). این دیدگاه، فاصله میان ذهن و عین را به گونه‌ای بنیادین بازتعریف می‌کند و نشان می‌دهد که شناخت، نه یک رابطه بیرونی، بلکه یک تحول درونی در وجود انسان است. به بیان دیگر، انسان در فرآیند شناخت، خود دگرگون می‌شود و به مرتبه‌ای از وجود

می‌رسد که پیش‌تر فاقد آن بوده است. مصباح یزدی با تبیین این نظریه، بر این نکته تأکید می‌کند که علم حقیقی نوعی «وجود» است، نه صرفاً یک حالت ذهنی یا روانی (15).

این تلقی از معرفت، پیامدهای عمیقی برای فهم گفتگوی بین‌فرهنگی دارد. اگر شناخت دیگری مستلزم نوعی اتحاد وجودی با او باشد، آنگاه گفتگو نمی‌تواند صرفاً به تبادل اطلاعات یا بیان مواضع تقلیل یابد، بلکه نیازمند نوعی مشارکت وجودی و هم‌افقی عمیق است. در چنین چارچوبی، فهم دیگری به این معناست که انسان بتواند در افق وجودی او وارد شود و از درون، جهان او را تجربه کند. این امر، مستلزم گشودگی، فروتنی و آمادگی برای تغییر است. داوودی با تأکید بر این نکته، گفتگوی بین‌فرهنگی را فرآیندی می‌داند که در آن، طرفین نه تنها اطلاعات خود را به اشتراک می‌گذارند، بلکه در سطحی عمیق‌تر، در تجربه یکدیگر سهیم می‌شوند (16).

در کنار این اصل، تمایز میان «علم حضوری» و «علم حصولی» نیز در حکمت متعالیه نقش مهمی در تبیین ماهیت شناخت ایفا می‌کند. علم حصولی، همان شناختی است که از طریق مفاهیم و صور ذهنی حاصل می‌شود و در آن، واسطه‌ای میان عالم و معلوم وجود دارد. در مقابل، علم حضوری نوعی از شناخت است که در آن، معلوم بدون واسطه در نزد عالم حاضر است و نوعی اتحاد مستقیم میان آن دو برقرار می‌شود (19). این تمایز نشان می‌دهد که همه سطوح شناخت یکسان نیستند و برخی از آن‌ها عمق و اصالت بیشتری دارند. در زمینه گفتگوی بین‌فرهنگی، این امر به این معناست که فهم واقعی دیگری، صرفاً از طریق مفاهیم و گزاره‌ها حاصل نمی‌شود، بلکه نیازمند نوعی تجربه حضوری و درونی است که در آن، انسان بتواند به‌طور مستقیم با معنا و زیست‌جهان دیگری ارتباط برقرار کند.

این نکته با برخی از دیدگاه‌های هرمنوتیکی نیز هم‌راستا است. گادامر با طرح مفهوم «امتزاج افق‌ها» نشان می‌دهد که فهم، نتیجه تعامل میان افق‌های معنایی مختلف است و در این فرآیند، هر دو طرف دچار تحول می‌شوند (3). ریکور نیز با تأکید بر نقش روایت در شکل‌گیری هویت، نشان می‌دهد که انسان از طریق مواجهه با روایت‌های دیگر، می‌تواند افق معنایی خود را گسترش دهد (5). با این حال، حکمت متعالیه با افزودن بُعد وجودی به این تحلیل‌ها، نشان می‌دهد که این تحول صرفاً در سطح معنا یا تفسیر باقی نمی‌ماند، بلکه به تغییر در خود وجود انسان منجر می‌شود. پالمر نیز با تحلیل ماهیت هرمنوتیک، بر این نکته تأکید می‌کند که فهم همواره در بستر سنت و زبان شکل می‌گیرد (4)، اما در حکمت متعالیه، این بستر به سطحی عمیق‌تر، یعنی سطح وجود، پیوند می‌خورد.

از سوی دیگر، در فلسفه ملاصدرا، علم دارای مراتب تشکیکی است، همان‌گونه که وجود دارای مراتب است. این بدان معناست که شناخت نیز می‌تواند از سطوح پایین‌تر و محدودتر به سطوح بالاتر و عمیق‌تر ارتقا یابد (9). در مراتب پایین‌تر، شناخت بیشتر مبتنی بر حس و تجربه است، در حالی که در مراتب بالاتر، عقل و شهود نقش اصلی را ایفا می‌کنند. این سلسله‌مراتب، امکان فهمی چندلایه از گفتگوی بین‌فرهنگی را فراهم می‌سازد. گفتگو می‌تواند در سطوح مختلفی رخ دهد؛ از تبادل اطلاعات و داده‌ها گرفته تا مشارکت در تجربه‌های معنوی و شهودی. آکاش با بررسی گفتگوی ادیان در چارچوب حکمت متعالیه، بر این نکته تأکید می‌کند که گفتگوی واقعی زمانی تحقق می‌یابد که طرفین بتوانند از سطح ظاهری فراتر رفته و به سطوح عمیق‌تر ادراک دست یابند (17).

در این چارچوب، محدود کردن گفتگو به سطح عقلانیت ابزاری یا استدلال منطقی، نوعی تقلیل‌گرایی معرفتی تلقی می‌شود که نمی‌تواند به فهم کامل دیگری منجر شود. بلکه لازم است تمامی سطوح ادراک انسانی، از حس و خیال تا عقل و شهود، در این فرآیند به کار گرفته شوند. این دیدگاه، با نقدهایی که بر عقلانیت مدرن وارد شده است، هم‌راستا است؛ نقدهایی که بر محدود بودن این نوع عقلانیت و ناتوانی آن در درک ابعاد معنوی و وجودی انسان تأکید دارند (1). در مقابل، حکمت متعالیه با ارائه تصویری جامع از معرفت، امکان نوعی گفتگوی چندساحتی را فراهم می‌سازد که در آن، ابعاد مختلف تجربه انسانی مورد توجه قرار می‌گیرند.

همچنین، در این دستگاه معرفت‌شناختی، حقیقت امری ایستا و از پیش داده‌شده نیست، بلکه در فرآیند شناخت و در تعامل با عالم و دیگران، به تدریج آشکار می‌شود. این نگاه، با آنچه در برخی از نظریه‌های پست‌مدرن مطرح می‌شود که حقیقت را کاملاً نسبی و وابسته به گفتمان می‌دانند، تفاوت دارد؛ زیرا در حکمت متعالیه، حقیقت دارای مبنای وجودی است و در عین حال، دسترسی به آن تدریجی و تشکیکی است (11). این امر، امکان نوعی گفتگوی باز و در عین حال معنادار را فراهم می‌سازد که در آن، طرفین می‌توانند با حفظ تفاوت‌ها، در مسیر کشف حقیقت مشترک حرکت کنند.

در نهایت، می‌توان گفت که مبانی معرفت‌شناختی حکمت متعالیه با تأکید بر وجودی بودن علم، اتحاد عاقل و معقول، تمایز میان علم حضوری و حصولی، و مراتب تشکیکی شناخت، چارچوبی فراهم می‌آورد که در آن، گفتگوی بین‌فرهنگی به‌عنوان فرآیندی عمیق، تحول‌آفرین و چندلایه فهمیده می‌شود. در این چارچوب، فهم دیگری نه صرفاً انتقال اطلاعات، بلکه نوعی مشارکت وجودی است که در آن، انسان از طریق گشودگی به افق‌های جدید، به مراتب بالاتری از ادراک و کمال دست می‌یابد. چنین نگاهی، می‌تواند مبنایی نظری برای بازاندیشی در باب گفتگوی بین‌فرهنگی فراهم آورد که در آن، معرفت، وجود و گفتگو در پیوندی عمیق و جدایی‌ناپذیر قرار می‌گیرند.

الگوی صدرایی گفتگوی بین‌فرهنگی

الگوی صدرایی گفتگوی بین‌فرهنگی را می‌توان به‌مثابه برآیند نظام‌مند مبانی متافیزیکی، انسان‌شناختی و معرفت‌شناختی حکمت متعالیه فهم کرد؛ الگویی که در آن، گفتگو نه یک کنش صرفاً ارتباطی، بلکه فرآیندی وجودی، تکاملی و چندساحتی تلقی می‌شود. این الگو بر این پیش‌فرض استوار است که واقعیت دارای ساختاری تشکیکی و سیال است و انسان نیز به‌عنوان موجودی در حال شدن، در بستر این واقعیت به‌سوی کمال حرکت می‌کند. از این‌رو، مواجهه با «دیگری فرهنگی» نه یک امر بیرونی و تصادفی، بلکه جزئی از مسیر تکامل وجودی انسان است. در چنین چارچوبی، گفتگوی بین‌فرهنگی به‌عنوان یک «سفر وجودی» بازتعریف می‌شود که در آن، انسان از محدودیت‌های افق اولیه خود عبور کرده و به مراتب بالاتری از فهم و ادراک دست می‌یابد.

این الگو را می‌توان با الهام از ساختار «اسفار اربعه» در حکمت متعالیه صورت‌بندی کرد؛ سفری که در آن، سالک از خلق به حق، در حق، از حق به خلق و در خلق سیر می‌کند. این الگو در حوزه گفتگوی بین‌فرهنگی به این معناست که انسان در مواجهه با دیگری، وارد فرآیندی می‌شود که نه تنها به شناخت دیگری می‌انجامد، بلکه به بازسازی و تعالی خود نیز منجر می‌شود. در مرحله نخست این سفر، فرد یا فرهنگ از وضعیت خودبنیاد و محدود به افق‌های پیشین فاصله می‌گیرد. این گسست اولیه، نوعی «خروج از خود» است که در آن، انسان به محدودیت‌های ادراکی و هویتی خود آگاه می‌شود. چنین حرکتی، با آنچه در هرمنوتیک فلسفی به‌عنوان گشودگی به افق دیگر مطرح می‌شود، هم‌راستا است (3)، اما در حکمت متعالیه این گشودگی نه فقط در سطح فهم، بلکه در سطح وجود نیز رخ می‌دهد.

در مرحله دوم، انسان وارد افق دیگری می‌شود و تلاش می‌کند جهان را از منظر او درک کند. این ورود، صرفاً به معنای دریافت اطلاعات یا تحلیل عقلانی نیست، بلکه مستلزم نوعی مشارکت وجودی است که در آن، فرد می‌کوشد تا حد امکان در زیست‌جهان دیگری حضور یابد. در اینجا، نظریه اتحاد عاقل و معقول نقش تعیین‌کننده‌ای دارد، زیرا نشان می‌دهد که شناخت واقعی، مستلزم نوعی اتحاد و هم‌افقی با موضوع شناخت است (8). بنابراین، در گفتگوی صدرایی، فهم دیگری به معنای «شدن با او» در سطحی از وجود است، نه صرفاً «دانستن درباره او». آکاش با بررسی گفتگوی ادیان در چارچوب حکمت متعالیه، بر این نکته تأکید می‌کند که چنین فهمی تنها در صورتی حاصل می‌شود که طرفین بتوانند از مرزهای هویتی خود فراتر روند و به نوعی هم‌زیستی معرفتی دست یابند (17).

در مرحله سوم، فرد یا فرهنگ با بینشی جدید به افق خود بازمی‌گردد. این بازگشت، بازگشتی ساده و بدون تغییر نیست، بلکه بازگشتی تحول‌یافته است که در آن، افق اولیه دچار بازسازی و تعمیق شده است. تجربه مواجهه با دیگری، موجب می‌شود که فرد بتواند عناصر جدیدی را در نظام معنایی خود ادغام کند و در نتیجه، به سطح بالاتری از خودآگاهی دست یابد. این فرآیند با آنچه ریکور در تحلیل هویت روایی مطرح می‌کند، قابل مقایسه است؛ جایی که هویت از طریق مواجهه با روایت‌های دیگر بازسازی می‌شود (5). با این حال، در الگوی صدرایی، این بازسازی صرفاً در سطح معنا باقی نمی‌ماند، بلکه به تحول در خود وجود انسان منجر می‌شود. موسوی نیز با تأکید بر امکان گفتگوی تمدن‌ها در فلسفه صدرایی، بر این باور است که چنین مواجهه‌ای می‌تواند به تعمیق و غنای هویت فرهنگی بینجامد (11).

در مرحله نهایی، فرد یا فرهنگ متحول‌شده، به‌عنوان کنشگری فعال در عرصه تعاملات فرهنگی ظاهر می‌شود و می‌تواند نقش میانجی و تسهیل‌گر گفتگو را ایفا کند. در این مرحله، گفتگو دیگر صرفاً یک تجربه فردی نیست، بلکه به سطحی اجتماعی و تمدنی ارتقا می‌یابد که در آن، افراد و فرهنگ‌ها می‌توانند در مسیر مشترکی به سوی حقیقت حرکت کنند. این وضعیت، با آنچه نصر از آن به‌عنوان گفتگوی تمدن‌ها در افق حکمت اسلامی یاد می‌کند، هم‌خوانی دارد (6). در اینجا، گفتگو نه تنها ابزاری برای کاهش تعارضات، بلکه وسیله‌ای برای تحقق نوعی هم‌افقی وجودی میان فرهنگ‌هاست که در آن، هر یک از آن‌ها می‌تواند در عین حفظ هویت خود، در فرآیند تکامل جمعی مشارکت کند.

یکی از ویژگی‌های اساسی این الگو، تأکید بر پویایی و تحول‌پذیری است که ریشه در نظریه حرکت جوهری دارد. بر اساس این نظریه، همه موجودات در حال شدن و حرکت به سوی کمال‌اند (10). این اصل، در سطح فرهنگی به این معناست که هیچ فرهنگی در وضعیت ایستا باقی نمی‌ماند و همواره در تعامل با دیگر فرهنگ‌ها دچار تحول می‌شود. بنابراین، گفتگوی بین‌فرهنگی نه یک رویداد مقطعی، بلکه فرآیندی مستمر و در حال جریان است که در آن، فرهنگ‌ها از طریق تعامل، خود را بازتعریف می‌کنند. اشرفی نیز با تحلیل حرکت جوهری در نسبت با تکرر دینی، بر این نکته تأکید دارد که این پویایی می‌تواند زمینه‌ساز نوعی هم‌افزایی میان سنت‌های مختلف باشد (12).

ویژگی دیگر این الگو، چندساحتی بودن آن است. بر اساس مبانی معرفت‌شناختی حکمت متعالیه، شناخت دارای مراتب مختلفی است که از حس و خیال تا عقل و شهود را دربرمی‌گیرد (19). این امر نشان می‌دهد که گفتگوی بین‌فرهنگی نیز باید در سطوح مختلفی انجام شود و نباید به سطح عقلانی یا زبانی محدود گردد. برای مثال، تبادل هنری و زیبایی‌شناختی می‌تواند نوعی گفتگوی خیالی باشد، در حالی که تجربه‌های معنوی مشترک می‌توانند به سطحی از گفتگوی شهودی منجر شوند. این نگاه، با نقدهایی که بر محدود بودن عقلانیت مدرن وارد شده است، هم‌راستا است (1). در الگوی صدرایی، تمامی این سطوح به‌عنوان اجزای مکمل یکدیگر در نظر گرفته می‌شوند و تنها در ترکیب آن‌هاست که می‌توان به فهمی جامع از دیگری دست یافت.

در عین حال، این الگو از نسبی‌گرایی افراطی نیز فاصله می‌گیرد، زیرا بر اساس اصل تشکیک در وجود، حقیقت دارای مراتب است و می‌توان از معیارهایی برای ارزیابی سطوح مختلف ادراک بهره برد (9). این امر به این معناست که همه دیدگاه‌ها به یک اندازه معتبر نیستند، بلکه برخی از آن‌ها ممکن است به مراتب بالاتری از حقیقت نزدیک‌تر باشند. با این حال، این داوری نه به‌صورت پیشینی و جزمی، بلکه در فرآیند گفتگو و از طریق تعامل میان افق‌های مختلف صورت می‌گیرد. داوودی با اشاره به این نکته، بر این باور است که فلسفه ملاصدرا می‌تواند مبنایی برای نوعی داوری غیرتقلیل‌گرایانه در گفتگوی بین‌فرهنگی فراهم آورد (16).

در مجموع، الگوی صدرایی گفتگوی بین‌فرهنگی، الگویی است که در آن، گفتگو به‌عنوان سفری وجودی، پویا و چندلایه فهمیده می‌شود؛ سفری که در آن، انسان از خود آغاز می‌کند، به سوی دیگری می‌رود، با بینشی جدید بازمی‌گردد و در نهایت، به کنشگری فعال در عرصه تعاملات

فرهنگی بدل می‌شود. این الگو با تکیه بر مبانی عمیق فلسفی، می‌تواند چارچوبی نظری برای بازاندیشی در باب گفتگوی بین‌فرهنگی فراهم آورد که در آن، تفاوت‌ها نه به‌عنوان موانع، بلکه به‌مثابه فرصت‌هایی برای تعالی و تکامل در نظر گرفته می‌شوند.

مقایسه تطبیقی با رویکردهای غربی

مقایسه تطبیقی الگوی صدرایی گفتگوی بین‌فرهنگی با رویکردهای غربی، مستلزم توجه به تفاوت‌های بنیادین در مبانی هستی‌شناختی، انسان‌شناختی و معرفت‌شناختی این دو سنت فکری است. در حالی که بسیاری از نظریه‌های غربی درباره گفتگو، در بستر تحولات مدرنیته و پسامدرنیته شکل گرفته‌اند و بر مفاهیمی چون زبان، تاریخ‌مندی و ساختارهای اجتماعی تأکید دارند، حکمت متعالیه ملاصدرا با تکیه بر اصالت وجود و پیوند میان عقل، شهود و وحی، افقی متفاوت برای فهم گفتگو ارائه می‌دهد. این تفاوت در مبانی، به‌طور مستقیم بر نحوه تبیین امکان، غایت و روش گفتگوی بین‌فرهنگی تأثیر می‌گذارد و موجب می‌شود که الگوی صدرایی، در عین داشتن برخی نقاط اشتراک با رویکردهای غربی، از آن‌ها فراتر رود.

یکی از مهم‌ترین رویکردهایی که در این زمینه قابل بررسی است، هرمنوتیک فلسفی است که به‌ویژه در آثار گادامر و مفسران پس از او توسعه یافته است. در این رویکرد، فهم به‌عنوان فرآیندی تاریخی و دیالوگ‌محور تلقی می‌شود که در آن، افق‌های معنایی مختلف در تعامل با یکدیگر قرار می‌گیرند و در نهایت، به «امتزاج افق‌ها» می‌انجامند (3). این دیدگاه، به‌درستی بر این نکته تأکید دارد که هیچ فهمی بدون پیش‌فرض نیست و هرگونه مواجهه با متن یا دیگری، در بستر سنت و زبان شکل می‌گیرد. پالمر نیز با تبیین مبانی هرمنوتیک، نشان می‌دهد که فهم همواره تفسیری است و معنا در فرآیند تعامل میان مفسر و موضوع شکل می‌گیرد (4). در این چارچوب، گفتگوی بین‌فرهنگی به‌عنوان فرآیندی برای گسترش افق‌های معنایی و رسیدن به درکی مشترک از جهان تلقی می‌شود.

با این حال، هرمنوتیک فلسفی عمدتاً در سطح زبان و معنا باقی می‌ماند و کمتر به مبانی هستی‌شناختی این فرآیند می‌پردازد. در مقابل، حکمت متعالیه با طرح نظریه‌هایی چون اصالت وجود و اتحاد عاقل و معقول، نشان می‌دهد که فهم نه تنها یک فرآیند تفسیری، بلکه یک تحول وجودی است (8). به‌عبارت دیگر، در حالی که در هرمنوتیک، امتزاج افق‌ها به معنای نزدیک شدن افق‌های معنایی است، در الگوی صدرایی، این امتزاج به سطحی عمیق‌تر، یعنی اتحاد وجودی، ارتقا می‌یابد. این تفاوت، پیامدهای مهمی برای گفتگوی بین‌فرهنگی دارد، زیرا در الگوی صدرایی، فهم دیگری مستلزم نوعی دگرگونی در خود وجود انسان است، نه صرفاً تغییر در تفسیر یا بازسازی معنا. ریکور نیز با تأکید بر نقش روایت در شکل‌گیری هویت، به نوعی به این بُعد تحول‌پذیر اشاره می‌کند (5)، اما همچنان چارچوب او بیشتر در سطح معنا و روایت باقی می‌ماند.

رویکرد دیگری که در این زمینه قابل توجه است، نظریه‌های مبتنی بر نسبی‌گرایی فرهنگی در اندیشه‌های پست‌مدرن است. در این دیدگاه‌ها، حقیقت به‌عنوان امری وابسته به گفتمان‌ها و ساختارهای قدرت تلقی می‌شود و هیچ معیار فرافرهنگی برای داوری میان دیدگاه‌ها وجود ندارد. واتس‌مو با طرح ایده «پایان مدرنیته»، به فروپاشی روایت‌های کلان و ظهور نوعی تکثر بنیادین در فهم واقعیت اشاره می‌کند (1). این رویکرد، اگرچه در نقد جزم‌گرایی و تأکید بر کثرت فرهنگی نقش مهمی ایفا کرده است، اما در نهایت، با نفی هرگونه حقیقت مشترک، امکان گفتگوی معنادار را تضعیف می‌کند. اگر هیچ معیار مشترکی وجود نداشته باشد، گفتگو به سطحی از همزیستی بدون تفاهم یا حتی رقابت گفتمانی فروکاسته می‌شود.

در مقابل، حکمت متعالیه با طرح نظریه تشکیک در وجود، نوعی وحدت در عین کثرت را ارائه می‌دهد که می‌تواند راه‌حلی برای این بن‌بست فراهم آورد. بر اساس این نظریه، حقیقت واحد است، اما در مراتب مختلفی ظهور می‌یابد (9). این دیدگاه، هم امکان پذیرش تفاوت‌ها را فراهم می‌سازد و هم معیارهایی برای ارزیابی آن‌ها ارائه می‌دهد. موسوی با تحلیل این مسئله، نشان می‌دهد که چگونه فلسفه صدرایی می‌تواند مبنایی برای

گفتگوی تمدن‌ها فراهم آورد که در آن، کثرت فرهنگی در چارچوب وحدت وجودی معنا می‌یابد (11). به این ترتیب، الگوی صدرایی از نسبی‌گرایی افراطی فاصله می‌گیرد، بدون آنکه به جزم‌گرایی بازگردد.

در حوزه نظریه‌های مدرن، می‌توان به دیدگاه‌هایی اشاره کرد که بر عقلانیت و ارتباط تأکید دارند. در این رویکردها، گفتگو به‌عنوان فرآیندی برای رسیدن به تفاهم عقلانی و توافق میان کنشگران تلقی می‌شود. این دیدگاه‌ها، اگرچه بر اهمیت استدلال و تبادل منطقی تأکید دارند، اما اغلب عقل را به سطحی محدود از کارکردهای ابزاری یا تحلیلی فرو می‌کاهند. در حالی که در حکمت متعالیه، عقل دارای مراتب مختلفی است که از عقل نظری تا عقل شهودی را دربرمی‌گیرد (15). این تفاوت در تلقی از عقل، موجب می‌شود که در الگوی صدرایی، گفتگو صرفاً به سطح استدلال منطقی محدود نشود، بلکه ابعاد عمیق‌تری از تجربه انسانی را نیز دربرگیرد.

همچنین، در برخی از نظریه‌های غربی، هویت به‌عنوان امری ثابت یا دست‌کم به‌عنوان مجموعه‌ای از ویژگی‌های نسبتاً پایدار در نظر گرفته می‌شود، در حالی که در حکمت متعالیه، انسان موجودی در حال شدن است که هویت او در مسیر تکامل شکل می‌گیرد (13). این تفاوت، تأثیر مهمی بر نحوه فهم گفتگوی بین‌فرهنگی دارد. در الگوی صدرایی، گفتگو نه صرفاً تعامل میان هویت‌های تثبیت‌شده، بلکه فرآیندی برای تحول و بازسازی هویت است. تیلور با تأکید بر بُعد ارتباطی هویت، به این نکته اشاره می‌کند که هویت در تعامل با دیگری شکل می‌گیرد (2)، اما در حکمت متعالیه، این تعامل به سطحی وجودی ارتقا می‌یابد که در آن، خود انسان در حال تغییر است.

از سوی دیگر، در فلسفه غرب، به‌ویژه در سنت‌های جدید، نوعی دوگانه‌انگاری میان ذهن و عین، یا سوژه و ابژه، مشاهده می‌شود که بر نحوه تبیین شناخت و ارتباط تأثیر گذاشته است. در مقابل، حکمت متعالیه با تأکید بر وحدت وجود و اتحاد عاقل و معقول، این دوگانه را از میان برمی‌دارد و نشان می‌دهد که شناخت، نوعی پیوند وجودی میان انسان و جهان است (18). این نگرش، امکان نوعی گفتگوی عمیق‌تر را فراهم می‌سازد که در آن، مرزهای میان خود و دیگری تا حدی درهم می‌شکند و نوعی هم‌افقی وجودی شکل می‌گیرد.

در نهایت، می‌توان گفت که مقایسه تطبیقی میان الگوی صدرایی و رویکردهای غربی نشان می‌دهد که اگرچه این رویکردها در برخی جنبه‌ها، مانند تأکید بر گفتگو محور بودن فهم یا اهمیت تعامل میان افق‌ها، با یکدیگر هم‌پوشانی دارند، اما تفاوت‌های بنیادین در مبانی فلسفی آن‌ها، به نتایج متفاوتی در تبیین گفتگوی بین‌فرهنگی منجر می‌شود. الگوی صدرایی با ارائه چارچوبی مبتنی بر اصالت وجود، تشکیک، حرکت جوهری و اتحاد عاقل و معقول، امکان نوعی گفتگوی عمیق، تحول‌آفرین و چندلایه را فراهم می‌آورد که در آن، انسان و فرهنگ در مسیر مشترکی به سوی حقیقت و کمال حرکت می‌کنند.

نتیجه‌گیری

این پژوهش نشان داد که گفتگوی بین‌فرهنگی از منظر حکمت متعالیه ملاصدرا، صرفاً یک کنش ارتباطی یا اجتماعی نیست، بلکه فرآیندی عمیق، چندلایه و وجودی است که در آن، انسان در مسیر تکامل خود با دیگری مواجه می‌شود و از این مواجهه برای تعالی بهره می‌گیرد. این دیدگاه، گفتگو را از سطح ابزارهای زبانی و تبادل اطلاعات فراتر برده و آن را به ساحت هستی‌شناختی و انسان‌شناختی پیوند می‌زند. بر این اساس، گفتگوی بین‌فرهنگی نه به‌عنوان یک راهبرد موقت برای کاهش تعارضات، بلکه به‌مثابه یک ضرورت بنیادین در سیر تکاملی انسان و فرهنگ‌ها مطرح می‌شود. تحلیل مبانی متافیزیکی نشان داد که در چارچوب اصالت وجود و تشکیک در مراتب هستی، تفاوت‌های فرهنگی نه به‌عنوان شکاف‌های غیرقابل عبور، بلکه به‌مثابه تجلیات گوناگون یک حقیقت واحد قابل فهم هستند. این نگاه، امکان نوعی هم‌زیستی معنادار را فراهم می‌سازد که در آن، کثرت فرهنگی در دل وحدت وجودی معنا می‌یابد. از این منظر، گفتگوی بین‌فرهنگی به فرآیندی تبدیل می‌شود که در آن، فرهنگ‌ها می‌توانند در عین

حفظ هویت خود، به درک عمیق تری از یکدیگر دست یابند و در مسیر مشترکی به سوی حقیقت حرکت کنند. این رویکرد، در برابر دیدگاه‌هایی قرار می‌گیرد که یا بر یگانگی مطلق تأکید دارند و تفاوت‌ها را نادیده می‌گیرند، یا به نسبی‌گرایی افراطی گرایش دارند و هرگونه امکان فهم مشترک را نفی می‌کنند.

در سطح انسان‌شناختی، این پژوهش نشان داد که انسان در حکمت متعالیه، موجودی پویا و در حال شدن است که هویت او در بستر حرکت جوهری شکل می‌گیرد. این ویژگی، نقش تعیین‌کننده‌ای در فهم گفتگوی بین‌فرهنگی دارد، زیرا نشان می‌دهد که انسان در مواجهه با دیگری، نه تنها به شناخت او می‌پردازد، بلکه خود نیز دگرگون می‌شود. در این چارچوب، دیگری نه تهدیدی برای هویت، بلکه فرصتی برای رشد و تکامل تلقی می‌شود. چنین نگرشی می‌تواند زمینه‌ساز نوعی تعامل سازنده میان فرهنگ‌ها باشد که در آن، هر یک از طرفین با حفظ اصالت خود، از تجربه دیگری برای غنای هویتی بهره می‌برد.

در حوزه معرفت‌شناختی نیز مشخص شد که حکمت متعالیه با ارائه تصویری چندسطحی از شناخت، امکان نوعی گفتگوی عمیق‌تر را فراهم می‌آورد. در این دیدگاه، شناخت محدود به عقل تحلیلی نیست، بلکه شامل سطوحی از ادراک حسی، خیالی، عقلی و شهودی است. این امر به این معناست که گفتگوی بین‌فرهنگی نیز باید در سطوح مختلفی انجام شود و نمی‌توان آن را صرفاً به تبادل استدلال‌های منطقی محدود کرد. تجربه‌های هنری، دینی و معنوی نیز می‌توانند نقش مهمی در این فرآیند ایفا کنند و به شکل‌گیری نوعی فهم مشترک در سطوح عمیق‌تر کمک نمایند. این نگاه، افق‌های جدیدی را برای طراحی الگوهای عملی گفتگوی بین‌فرهنگی می‌گشاید.

الگوی صدرایی که در این پژوهش ارائه شد، نشان داد که می‌توان گفتگوی بین‌فرهنگی را به‌عنوان یک «سفر وجودی» در نظر گرفت که در آن، انسان از افق اولیه خود فراتر می‌رود، با دیگری مواجه می‌شود، از این مواجهه دگرگون می‌گردد و در نهایت، با پیشی تازه به افق خود بازمی‌گردد. این فرآیند، نه تنها به افزایش فهم متقابل می‌انجامد، بلکه به تعمیق خودآگاهی فردی و جمعی نیز کمک می‌کند. در این الگو، گفتگو به‌عنوان مسیری برای تحقق نوعی هم‌افقی وجودی میان فرهنگ‌ها مطرح می‌شود که در آن، هر فرهنگ می‌تواند در عین حفظ تمایز خود، در فرآیند تکامل مشترک مشارکت کند.

مقایسه تطبیقی با رویکردهای غربی نیز نشان داد که اگرچه برخی از این رویکردها، به‌ویژه در سنت هرمنوتیکی، بر اهمیت گفتگو محور بودن فهم و نقش تعامل میان افق‌ها تأکید دارند، اما اغلب در سطح زبان و معنا باقی می‌مانند و کمتر به ابعاد وجودی این فرآیند توجه می‌کنند. در مقابل، حکمت متعالیه با پیوند دادن شناخت با وجود، افقی عمیق‌تر برای فهم گفتگو ارائه می‌دهد. همچنین، در حالی که برخی از دیدگاه‌های پست‌مدرن با تأکید بر کثرت، به نسبی‌گرایی گرایش پیدا می‌کنند، الگوی صدرایی با حفظ وحدت در عین کثرت، امکان نوعی گفتگوی معنا دار و هدفمند را فراهم می‌سازد.

در مجموع، می‌توان نتیجه گرفت که حکمت متعالیه ملاصدرا ظرفیت بالایی برای بازاندیشی در باب گفتگوی بین‌فرهنگی دارد و می‌تواند چارچوبی نظری برای توسعه الگوهای نوین در این حوزه فراهم آورد. این چارچوب، با تأکید بر پویایی وجود، تحول‌پذیری انسان و چندسطحی بودن شناخت، امکان نوعی گفتگوی عمیق، پایدار و تحول‌آفرین را فراهم می‌کند که می‌تواند در مواجهه با چالش‌های جهان معاصر، از جمله تعارضات فرهنگی و تمدنی، نقش مؤثری ایفا نماید.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ گونه تضاد منافی وجود ندارد.

موازن اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازن و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

References

1. Vattimo G, Zanaei P. The End of Modernity: Parseh Book; 2007.
2. Taylor C, Mardihā M. Secularism: Nashr-e Ney; 2016.
3. Gadamer HG, Rashidian A. Truth and Method (Selected): Shahid Beheshti University; 2000.
4. Palmer RE, Hanaei Kashani M. Hermeneutics: Hermes; 1998.
5. Ricoeur P, Nonehali M. Time and Narrative (Vol. 1): Gam-e No; 2003.
6. Nasr SH, Aram A. Three Muslim Sages: Scientific and Cultural Publications; 2004.
7. Corbin H, Mobasheri A. History of Islamic Philosophy: Amir Kabir; 1979.
8. Sadr al-Din Shirazi M. Al-Shawahid al-Rububiyya fi al-Manahij al-Sulukiyya: University Publishing Center; 1981.
9. Fatemi SM. The primacy and gradation of existence and its consequences in Mulla Sadra's philosophy. Nameh-ye Hikmat. 2010(15):85-110.
10. Sharifzadeh M. The theory of substantial motion and its implications for human sciences. Cognition Journal. 2011(65):1-20.
11. Mousavi SS. The possibility of dialogue among civilizations from the perspective of Transcendent Philosophy. Sadra Philosophy Quarterly. 2015;3(2):59-72.
12. Ashrafi A. Substantial motion and religious pluralism. Contemporary Philosophy. 2011;2(1):3-24.
13. Sadr al-Din Shirazi M. Al-Mabda wa al-Ma'ad: Sadra Islamic Philosophy Foundation; 2004.
14. Javadi Amoli A. Divine Universal Mercy in Transcendent Philosophy: Esra Publications; 1996.
15. Mesbah Yazdi M. Philosophical Instructions (Vol. 2): Islamic Propagation Organization; 1999.
16. Davoudi M. The possibility of intercultural dialogue from the perspective of Mulla Sadra. Qabasat. 2009(53):7-26.
17. Akash A. Interreligious dialogue from the perspective of Transcendent Philosophy. Sadra Journal of Wisdom. 2016(81):45-58.
18. Sadr al-Din Shirazi M. Al-Hikma al-Muta'aliya fi al-Asfar al-Aqliyya al-Arba'a (Vols. 1-9): Dar Ihya al-Turath al-Arabi; 1981.
19. Sadr al-Din Shirazi M. Al-Masha'ir: Tahuri Library; 2003.
20. Ashtiani SJ. Commentary on the life and thought of Mulla Sadra. Introduction to Sharh-e Manzumeh: Mashhad University; 2001.
21. Haeri Yazdi M. Explorations in Practical Reason: Institute for Cultural Studies and Research; 1982.